

J.C. van Oostsanen

Pionier in Amsterdam

Op 18 oktober 1533 wordt in Amsterdam de inventaris met bezittingen van een pas overleden kunstenaar opgemaakt. Het zijn de bezittingen van een welvarende man, en van de eerste bij naam gekende Amsterdamse kunstenaar. Zo'n honderd jaar vóór Rembrandt en collega's de stad definitief op de kaart van de internationale kunstmarkt plaatsten, stond de ondernemende Jacob Cornelisz van Oostsanen al aan het hoofd van een belangrijk - en hoofdzakelijk Amsterdams - kunstenaarsgeslacht.

TEKST: RUBEN SUYKERBUYK

Jacob Cornelisz van Oostsanen, Noli me tangere, 1507, olieverf op paneel, Museum-landschaft Hessen Kassel, Gemäldegalerie Alte Meister. Maria Magdalena was in de vroege 16de eeuw een erg populair onderwerp. Omdat ze van origine een zondares was, leek ze voor vele gelovigen veel menselijker dan andere heiligen.

Als we de kunstenaarsbiograaf Karel van Mander (1548-1606) mogen geloven, werd Jacob Cornelisz (c. 1470 - c. 1527/32) geboren in Oostzaan, een klein plaatsje net boven Amsterdam. Zijn jeugd en opleiding is helaas niet gedocumenteerd, maar het is best mogelijk dat hij zijn leertijd in Haarlem doorbracht. In elk geval is het duidelijk dat hij al uit een kunstenaarsfamilie kwam. Ook zijn broer, Cornelis I Buys (c. 1480 - c. 1523), was schilder en wordt soms met de Meester van Alkmaar geïdentificeerd. Nog voor het einde van de vijftiende eeuw vestigde Jacob zich in Amsterdam en in het jaar 1500 is hij in het bezit van een huis in de Kalverstraat, ook toen al een prestigieuze plek om te wonen. Twintig jaar later, op 18 april 1520, koopt hij ook de naastgelegen woning, wat suggereert dat hij erg welvarend moet zijn geweest. Zijn exacte sterfjaar is onbekend, maar hij werd begraven in het familiegraf in de Oude Kerk, waar later onder andere ook zijn zoon Dirck zou worden bijgezet.

Schilderen voor de burgerij

Een belangrijk deel van zijn productie bestaat uit schilderijen met religieuze thematiek. In zijn vroegst gedateerde werk, een Noli me tangere uit 1507, wordt meteen duidelijk waarvoor Jacob Cornelisz stond: erg verfijnde schilderijen die blijk geven van een volledige beheersing van de olieverftechniek. Zijn composities mogen dan eerder traditioneel zijn, vanuit technisch oogpunt leverde hij absoluut kwaliteit af. Toch zal ook hij geleidelijk aan zogenaamd renaissancistische motieven in zijn werken gaan opnemen, zij het op een eerder eclectische manier. Zo versiert hij de zuilen van zijn architecturale constructies met kandelabermotieven, vult hij zwikken in met krullende acanthusbladeren en plaatst hij her en der putti die festoenen vasthouden.

Terwijl tijdgenoten als Quinten Metsys (c. 1466-1530), Jan Mostaert (c. 1474 - c. 1552), Jan Gossart (c. 1478-1532) en Joos van Cleve (c. 1485- c. 1540) zich ook op de internationale kunstmarkt begaven of opdrachten uit adellijke kringen kregen, werkte van Oostsanen hoofdzakelijk op lokaal niveau. Een groot deel van zijn geschilderde oeuvre ontstond in opdracht van de Amsterdamse burgerij. Maar dit wierp duidelijk zijn vruchten af, want hij kreeg opdrachten van de belangrijkste medeburgers van zijn tijd. Zo schonk de burgemeestersfamilie Boelens in 1512 een Geboorte van Christus van de hand van Cornelisz aan het Amsterdamse Kartuizerklooster en behoorde ook Pompeius Occo (1483-1537) tot zijn cliënteel. Deze laatste was het hoofd van het Amsterdamse filiaal van het machtige bankiershuis Fugger uit Augsburg, en woonde net zoals Jacob in de Kalverstraat, waar

Dat Van Oostsanen de eerste bij naam gekende Amsterdamse kunstenaar genoemd kan worden, maakt hem tot een essentiële figuur in de kunstgeschiedenis van de Lage Landen.

zijn woning geregeld bezocht werd door cultuurliefhebbers uit gans Europa.

Druk, drukker, drukst

Maar Cornelisz was meer dan schilder alleen. Terwijl het overgeleverde geschilderde oeuvre eerder beperkt is en slechts uit een 27-tal stukken bestaat, is zijn grafische oeuvre met meer dan 200 aan ons bekende houtsnedes veel omvangrijker te noemen. Ook hier is de thematiek nagenoeg volledig religieus. Hij ging een vruchtbare samenwerking aan met Doen Pietersz (c. 1480 - c. 1532), een Amsterdamse drukker en uitgever die een neus had voor artistieke kwaliteit en bijgevolg de beste ontwerpen uitkoos. Het was Pietersz die een groot deel van Cornelisz' prenten uitgaf,

boven
Dirck Jacobsz, 'Jacob Cornelisz schildert zijn echtgenote', c. 1550, olieverf op paneel, Toledo Museum of Art. Op dit paneel beeldde Jacobs zoon Dirck zijn beide ouders op een ingenieuze manier af, door onder andere terug te grijpen naar een zelfportret van zijn vader.

links en boven

Jacob Cornelisz van Oostsanen, Gewelfschildering met het Laatste Oordeel, c. 1518-19, Alkmaar, Sint-Laurenskerk. Dat hij een begenadigd schilder en ondernemer was die zich niet hoefde te beperken tot kleine formaten, bewijst deze monumentale gewelfschildering.

zoals de reeks met het leven van de Maagd uit 1507, het vroegst gedateerde grafische werk van de kunstenaar. Deze reeks van zeven bladen was opgevat als muurdecoratie, en als zodanig door de grote afmetingen erg vernieuwend. Ook in dit medium werkte Jacob Cornelisz voor verschillende belangrijke opdrachtgevers. Zo leverde hij in 1523 bijvoorbeeld een reeks prenten voor een boek van de humanistisch ingestelde theoloog Alardus van Amsterdam (1491-1544). Echter, in tegenstelling tot de schilderkunst liet de drukgrafiek een veel grotere verspreiding toe. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de opdrachtgevers voor gedrukte werken soms ook van verder weg kwamen, zoals de Bisschop van Trondheim, die in 1520 een boek met prenten van de hand

van Cornelisz bestelde. Interessant is dat ook na de jaren van samenwerking Pietersz zijn prenten bleef herdrukken en zelfs combineerde met ontwerpen van Lucas van Leyden (1494-1533), die op het moment van uitgave zowat op het hoogtepunt van zijn roem stond.

Creatieve duizendpoot

Jacob Cornelisz van Oostsanen werd gevraagd voor erg uiteenlopende ontwerp opdrachten. Uit documenten blijkt dat hij zowel patronen voor religieuze gewaden als voor monumentale vensters leverde. In 1512, bijvoorbeeld, schonk Keizer Maximiliaan I (1459-1519) een glas-in-loodraam aan de Kapel ter Heilige Stede, gemaakt naar tekeningen van Jacob. Op nog grotere schaal zijn er van zijn hand bovendien ook gewelfschilderingen bekend. Het onlangs gerestaureerde monumentale tafereel met het Laatste Oordeel uit 1518 dat hoog boven de begane grond op de koorgewelven van de Laurenskerk in Alkmaar troont, kwam erg waarschijnlijk onder zijn leiding tot stand, en mogelijk schilderde hij in 1522 nog een soortgelijke scène in de Grote Kerk van Hoorn.

De nv Cornelisz en zonen

Het ziet er naar uit dat Jacob in staat was deze vele en verschillende opdrachten aan te nemen omdat hij een goed georganiseerd atelier had. Hoewel we over de omvang en werking helaas niet zo goed zijn ingelicht, biedt ook hier van Mander weer enige houvast. Hij schreef dat Jan van Scorel (1495-1562) in 1512 als leerling in het atelier

Jacob Cornelisz van Oostsanen, 'Aanbidding der herders met de familie Boelen', 1512, olieverf op paneel, Napels, Museo di Capodimonte. Het doorkijkje op dit paneel is een speelse verwijzing naar de oorspronkelijke bestemming: het Amsterdams Kartuizerklooster Sinte Andries ter Zaliger Haven.

was aangenomen en meewerkte aan een aantal schilderijen. Verder is er ook een aanzienlijke groep werken bekend die duidelijk de stilistische kenmerken van Cornelisz vertonen, maar wat de kwaliteit van uitvoering betreft niet goed genoeg zijn om als eigenhandig te kunnen worden beschouwd. Hulp van ateliermedewerkers lijkt dan een plausibele verklaring. Het kunstenaarschap bleek bovendien een ware familieaangelegenheid te zijn, waarbij de verschillende leden signeerden met hetzelfde familiale merkteken, aangevuld met de eigen initialen. Jacobs broer Cornelis I Buys en diens zoon Cornelis II (c. 1500 - c. 1545) waren beiden toonaangevende meesters in Alkmaar, en ook in zijn eigen bedrijf was de opvolging verzekerd. Na Jacobs dood nam diens zoon Dirck (1496-1567) de leiding van het atelier op zich. Hij zou later de basis leggen voor de traditie van de schuttersstukken en uitgroeien tot de eerste Amsterdamse schilder die zich specialiseerde in het portretteren. Verder werden ook twee van Jacobs kleinzonen kunstenaar van beroep: de weinig bekende zoon van Dirck, Jacob Dircx

War (gestorven 1568), en Cornelis Anthonisz (c. 1505-1553), die zich voornamelijk toelagde op de drukgrafiek en cartografische opdrachten. Dergelijke uitgebreide 'kunstenaarsdynastieën' waren verre van een anomalie, en tonen aan hoe belangrijk startkapitaal en -materiaal was. Jacob Cornelisz van Oostsanen liet dus een rijke erfenis na. Zijn naam en faam leefden niet alleen voort door zijn schilderijen, prenten en ontwerpen voor allerlei projecten, maar zeker ook door het voortbestaan van het familiebedrijf waarvan hij jarenlang aan het hoofd stond. Hij was misschien niet de meest vernieuwende kunstenaar van zijn tijd, maar wel een vakman die verschillende technieken perfect beheerste. Bovendien lijkt hij een neus voor ondernemen te hebben gehad, en wist hij diverse projecten op uiteenlopende schalen en in verschillende materialen tot een goed einde te brengen. Dit alles en het feit dat hij de eerste bij naam gekende Amsterdamse kunstenaar genoemd kan worden, maken hem tot een essentiële figuur in de kunstgeschiedenis van de Lage Landen.

Zijn composities mogen dan eerder traditioneel zijn, vanuit technisch oogpunt leverde hij absoluut kwaliteit af.

rechts

Cornelis Anthonisz, Amsterdam in vogelvlucht, 1538, olieverf op paneel, Amsterdam Museum. Jacobs kleinzoon Cornelis vervulde verscheidene cartografische opdrachten en oogstte veel roem nadat zijn geschilderde kaart van Amsterdam in 1544 in prentvorm werd uitgegeven.

MEER WETEN

Bezoeken

'Van Oostsanen, de eerste Hollandse Meester'
Amsterdam Museum
www.amsterdammuseum.nl
Stedelijk Museum Alkmaar
www.stedelijkmuseumalkmaar.nl
15-03 t/m 29-06